

Beneška Slovenija

V.

Da so Beneški Slovenci bili prvobitno prebivalstvo Furlanije in precej visoke kulturne stopnje, kaže posebno njih uprava. Le-ta nam je dokumentarično ohranjena za srednji in novi vek do zavladanja Avstrije po Dunajskem kongresu. Tudi ostanki te uprave med Furlani kažejo na prvotno slovensko upravo. Nikjer drugod v Italiji niso bile »vicinie« — soseske in »sosednje« — tako urejene; urejene pa so bile izprva docela enako, kakor je pozneje izkazano za Nadiške Slovence. Važno je, da so v srednjem veku v Furlaniji ločili mesta, plemiče, svobodne ljudi-vicini ter poljedelce-kolone. Očitno je, da so koloni bili Furlani kot potomci rimskih kolonov. Longobardi, Franki in pozneje še Nemci so dajali plemiče. Svobodno ljudstvo je torej moralo biti tretjega plemena, tedaj staro prebivalstvo slovensko; kajti med Slovenci v gorah so od nekdanj obstojale soseske, za kar je latinski prevod vicini, le da imajo slovenske soseske še ime za zbor, to so »sosednje«.

Longobardi kot graničarji niso posegali po upravi pastirskih in poljedelskih vasi. Za Franke, Nemce, patriarhat in Beneško republiko pa je zgodovinsko izkazano, da so Nadiškim Slovcem izrečno in ponovno priznavali lastno starodavno upravo. Uprava Beneških Slovencev — kolikor nam je dokumentarično izkazana — je obstojala v svobodnih soseskah, t. j. gospodarsko združene vasi so tvorile eno skupino, ki je pod svojimi starešinami in županom tvorila upravno enoto. Vsako nedeljo so se ob kameniti mizi pod lipo sešli starešine soseske; zborovanje ali »veče«* je bilo pristopno vsem hišnim gospodarjem, to so tako zvane sosodnje, t. j. skupno javno posvetovanje o vseh upravnih in spornih zadevah. Znamenje za pričetek večanja se je dalo iz zvonika.

Žal, da izprva, ko sem kot turist hodil sam po gorah, nisem imel pravega interesa za folkloro in posebno ne za zgodovinske spomenike. Vabila me je predvsem lepota in svoboda prirode in samota v odležnih krajih. Vendar se še dobro spominjam, da sem videl pred

* Beseda veče za zbornu posvetovanje in sklepanje je ohranjena nele po Primorskem, marveč skoraj po vsej Sloveniji, le da ima različno obliko in različne sekundarne pomene. Najčisteje je danes ohranjen pomen med Kotarji (t. j. tako zvani Kobariški Kot zahodno od Kobarida), kjer govorje: »Imeli smo občinske večje,« t. j. vsakemu pristopno zborovanje občanov. »Smo večali«, t. j. svobodno zborovali in sklepali. Pletersnik navaja za Koroško večja Steuer, Giebigkeit; pl. tant. večje Rechtsstreit. Ruski «» beratende Volksversammlung. Prof. Gruđen navaja štajerski več: wetsch, t. j. sodni sluga, ter pozna tudi glagol večevati; pravdati se, ter hoditi na večjo; plačevati davek. Tudi kmetski zbori v Goričanah pri Medvodah so se zvali večje; to so bili zbori kmetov, ki so se vršili vsako leto »letine«. Veče po Kranjskem so se vršile tudi pod lipo; tako se omenja Blejska lipo. V Devinu nad morjem so se večje vršile javno pod lipo. Načelnik pa je bil grajski oskrbnik v imenu sodnega gospoda. Dočim so na Kranjskem v Goričanah morali prihajati na večje vsi kmetje, so v Devinu zborovali le župani okraja.

marsikatero cerkvijo kamenito klop in mizo pod košato lipo ali v lopi cerkvenega stolpa. Ostanki teh so na nekaterih krajih še ohranjeni, tako v Ravenci v Reziji in ob Nadiži v Dol. Mjersi in Landarju.

V Beneški Sloveniji so starešine pod predsedstvom župana tvorili zbor, ki je sklepal o vseh gospodarskih zadevah v soseski: o napravi potov in cerkve, o nalaganju davščin in enako; obenem so tvorili tudi krajevno sodišče. Vsak vaščan je imel pravico, da je priglasil svoje zadeve ali svoj spor. »Sosednja« je nato najprej ugotovila za vsak posamezni slučaj, kakšni običaji glede tega veljajo v domačem kraju. Potem sta dobila besedo tožitelj in toženec, ki sta navadno prišla vsak s svojimi besedniki, to so bili pomočniki, večji gospodarji. Sosednja je nato po prostem predudarku izrekla sodbo. Iz svoje srede je volila dva ali tri starešine, ki so imeli nalogo čuvati, da se sodba izvrši. Za slučaj upora pa je pomagala vsa soseska; vendar so bili taki slučajji silno redki.

Sosednje so za spore med seboj izvolile 12 mož, in sicer iz 21 sosesk desnega brega Nadiže v Landarju, 15 sosesk levega brega pa v Mjersi. Slovenci niso poznali občin, ampak le soseske, t. j. gospodarske in krajevne enote. Soseske so se tudi skladale s cerkveno upravo; 36 sosesk Landarsko-Mjersinskih je ustrezalo 36 kaplanijam. Izvoljeni odbori so se imenovali dvanajestija. Dvanajestije so bile druga instanca, pa tudi v sporu ene dvanajestije z drugo se je sodba prepustila drugi dvanajestiji. Za posebno važne spore in upravne

čine je bil skupni zbor pri Sv. Krnu ob Nadiži pri Šempetru, pri izhodu reke iz Beneške Slovenije. Ta zbor je bil torej prvi nele slovenski parlament, ampak lahko rečemo prvi parlament v Evropi. Imel je tudi pravico smrtno obsodbe, le da se je ta potrdila in izvršila po zastopniku Benečanske republike.

Prvo dokumentarično poročilo o sosednjah imamo za Neme iz l. 1077, za Nadiško sosesko zapisnik o sodbi v Landarju od 10. okt. 1401, torej še za časa vlade patriarhov. Zadnji dokument pa je za večo pri Sv. Krnu od 2. maja 1802. Vsebinsko izprva enake uprave za celo Furlanijo (slovenski in romanski del) zajmemo lahko iz statutov [Čedadski statut n. pr. iz l. 1176, med Slovenci statut v Kladvečah [Selice] od 24. febr. 1318). Kako je bilo postopanje čisto slovensko, kaže beseda »p r a v d a«, katere Italijani niti niso znali prevesti v latinski ali furlanski jezik, ter v kazenskem postopanju

Püšja ves

beseda »klada«, t. j. lesena skoba, v katero so vtaknili krivca. V dokaz naj navedem izvleček iz zapisnika o sodnih razpravah pred sosednjo: — »Dne 10. junija 1772. Poroča Ludvik Vinturini, zaprišeženec občine Ažla, da so možje rečene občine zbrani v sosednjo po običaju in na navadnem mestu. Prisotnih je 64 sosedov. Predlagalo se je in sprejelo z vsemi glasovi brez ugovora, da se ne smejo uvajati nikake novosti glede pravn (narokov), katere obdržavajo sodniki v Landru in v Mjersi, ter se možje sodniki hočejo obnašati vedno kakor v preteklosti.« Ter iz druge inštanice: »Prauda L. D. M. 7. maja 1772. V vasi Bjače na običajnem mestu. Pred: (slede imena sodnikov) Za Andreja Simonetiča z Matevžem Drašček, vulgo Kocajner, tožitelja v tej, praud'«

Ko se je Frankovska država delila na Francosko in Nemško, se je naselilo po Furlaniji vse polno plemičev, ki so si zgradili svoje gradove, cerkve, samostane. Menda nikjer drugod nego med Longobardi v Furlaniji se je fevdalizem pokazal v svoji čisti obliki, kljub temu pa so soseske odolevale ter v poznejših vekih očitno imele vpliv tudi na fevdalno upravo. Odločilni boji med občino in fevdalci so se vršili od 1299 do 1307. Tudi kmečka vstaja l. 1511 je imela po Furlanskem uspeh, tako da so pripustili v furlanski parlament v Vidmu stan kmetov. Zgodovinar Nicoletti, † 1596, lahko ugotavlja: Ustava Furlanije je enaka anglo-saksonski, parlament pa je prišel do veljave le v Furlaniji in na Angleškem. Fevdalci so sicer skušali pridobiti vse pravice nad podložniki, kakor so jih imeli drugod. Za plano deželo po Furlaniji se jim je to deloma tudi posrečilo, manj med Beneškimi Slovenci, ne pa v imenovanih 26 soseskah ob Nadiži. Patriarhat, kakor pozneje Beneška republika, sta sistematično skušala omejevati oblast plemičem — ali že romanskim ali pozneje tujerodnim —, kar se je posebno Beneški republiki tudi posrečilo. Menda bo to vzrok, da so patriarhi in Beneška republika štitali svoboščine slovenskih sosedov, ker ni mogoče misliti, da bi se pastirsko poljedelsko ljudstvo samo otreslo mogočnih plemenskih družin. Saj je kljub podpori patriarhov in Beneške republike mnogo slovenskih sosesk prišlo pod fevdalno ali samostansko jurisdikcijo. V doževem odloku od 26. sept. 1492 se imenujejo Slovenci: »Zvesti naši prebivalci gor in dolin Fori Julii«, ter se jim potrjujejo vnovič vse svoboščine: »Dasi ubožni, so oni sami, ki s svojim trudom nosijo skrb in breme straženja tesnih prelazov ter jih drže v redu in varne pred barbarskimi napadi.« Avtonomija Beneške Slovenije ob Nadiži je radi tega ostala nekršena do pogina Beneške republike ob miru v Campo Formio l. 1797.

Slovenske sosednje pa so tudi same znale vedno in energično braniti svoje pravice, kar med drugim sledi iz listine od 20. julija 1658: »Javila sta se v uradu Preture Žorž Zoberle in France Čačić, odposlanca, prvi za Landar, drugi za Mjerso, ter sta slovesno v imenu vseh slovenskih občin svojega kraja protestirala, da so od oblastva klicani vsi moški nad 15. letom do 50., da se njih imena vpišejo, ne da bi vedeli čemu; da se sicer temu povelju za sedaj pokoré, a to storé, ne da bi se odpovedali svoboščinam, ki so se v najširšem obsegu vedno priznavale od javnih oblasti.«

Vrtača s Stola

Foto Janko Skerlep

A tudi dejanski so se uprli. Ko so l. 1492 iz Vidma od Beneških Slovencev zahtevali, naj bi vršili robote skupno s Furlani ob Brenti, je zavrelo med slovenskimi prebivalci. »Vse vkup!« je bilo geslo proti Italijanom in Videmci so se vdali. S pofurlanjenjem so »sosednje« izgubile tudi svobodno upravo. Tako sta bili sosednji v Manzanu in Bračanu svobodni, dokler ni furlanski element iztisnil slovenskega.

Avtonomijo slovenskih sosednj obeh bregov Nadiže je Beneška republika večkrat izrecno priznavala. Tako odlok 12. oktobra 1658, ki izreka prebivalce navedenih sosednj za »avtonomne in nedotakljive v vseh svoboščinah in posebno onih iz odloka 26. septembra 1492«. Doževi odloki še posebej poudarjajo ločenost slovenskih občin od Furlanije, ki se navadno imenuje »Patria«. Tako 8. februarja 1660 in posebno v odloku 2. aprila 1758: »Da so prebivalci Slovenije kakor narod različen in ločen od Friulov.«

Slovenski parlament je imel tudi pravico nalagati samostojne davščine, posebno trošarino. Slovenske soseske so bile tudi preste vojaščine; prevzele so le dolžnost, da čuvajo prelaze proti severu, in sicer 5 važnejših: pri Podbonescu ob Nadiži, na Livku, čez Klinac, čez Klobučarje — vsi na sever — ter čez Jajnik ob cerkvi sv. Nikolaja na vzhod. Za to so Beneški Slovenci vzdrževali 200 oboroženih mož.

Slovenske soseske so imele torej svojo upravo, svoja sodišča, svoje finance in svojo vojsko. Vidimo torej pri Beneških Slovencih polno avtonomijo; tvorili so prav malo državico.

Sicer je tudi na sosednjem Goriškem ostal ohranjen vsaj del prvotne slovenske avtonomije. Patriarh Marquard z Randeka, ki je vladal od 1331 do 1365, je bil prvi, ki je uredil pravne razmere na Goriškem in Furlanskem. To so takozvane: *Constitutiones patriae Fori Julii*. V teh določa, da se imajo soditi Nemci po germanskem pravu, Furlani po romanskem pravu; v slovenskih občinah se prepušča sodstvo županom, dokaz, da je institucija županov med primorskimi Slovenci veljala že od pamtiveka in da je morala biti institucija kolikor toliko urejena, ker so jo patriarhi priznavali poleg nemškega in rimskega prava.

Avtonomijo Beneške Slovenije so odpravili šele Francozi, ki so l. 1805 zasedli Furlanijo. Z odlokom 11. junija 1806 so ustanovili, kakor na Francoskem, komune in kantone. Odlok 11. junija 1806 se glasi: G. Ivanu Babtista Cudicio: »Odpošiljamo Vas, da odpravite in razpustite takoj vse sosednje popisanih krajev ter obenem takoj sestavite občinske svete po priloženem imeniku.« Vendar so Francozi pustili domačinom vladnega delegata v Št. Petru, policijskega komisarja, mirovne sodnike, imenoma Domenik, Kukovec, Koren, Podreka in dr. Šele ko je Avstrija po dunajskem miru prevzela Benečansko, je z odlokom 4. aprila 1816 zatrla vseh 36 sosednj v Šempeterskem okraju; zato pa je ustanovila samostojni sodni okraj v Šempetru, ki se je imenoval v začetku S. Pietro degli Slavi; to ime je občina po želji Italije l. 1867 izpremenila v ime S. Pietro al Natisone.

Da so se Slovenci v Italiji tako dobro ohranili, sledi iz navedenih podatkov in zgodovine; dá se pa sklepati tudi iz tega, ker sta patriarhat v Ogleju do l. 1420 ter za njim republika Benečanska do l. 1799 nele pustila Slovincem vse svoboščine, marveč sta zadrževala kolikor mogoče fevdalizem. Druga okoliščina pa je bila polna kulturna zanemarjenost nele Beneških Slovencev, ampak tudi sožilcev Furlanov. Beneški Slovenci niso imeli nikakih kulturnih stikov z ostalo Italijo, kar kaže najboljše šolska statistika za l. 1871. Takrat je bilo v celi Italiji 78.3% analfabetov, v prefekturi Videmski, torej

Tempelj Longobardov

med Furlani, pa 73.2%, dočim je bilo v Reziiji analfabetov 92%, med ženskami celo 99%. Ko sem bil v 90. letih prvokrat v Reziiji v vasi Korita pod Kaninom, nisem dobil nobenega človeka, ki bi znal laški. Moški so bili takrat večinoma kot delavci po svetu, ženske pa so znale le rezijanski. Reziija je bila docela ločena od ostalega sveta; omejena od visokih gor, skalnata in zaprodna, zaprta proti zahodu, je ostala popolnoma sama svoja. Rezijani so sicer tudi imeli svoje »sosednje«, kakor Beneški Slovenci, a bili so docela svobodni le pod lastnimi knezi. Ko pa so prišli pod benediktinski samostan, je ta potegnil nase sodstvo vasi Sv. Jurij, Ravenca, Njiva, Osejane in Stolbica, kateri pripada tudi vas Korita; bile so ena občina, pod nadzorstvom benediktinske opatije.

Dočim so Oglejci in Benečani slovenske svoboščine spoštovali, je Avstrija, ko je po dunajskem miru definitivno zavzela te kraje,

uvedla tam svojo birokratično upravo ter strožje izterjanje davkov in uveljavljanje vojaške dolžnosti. Vsled tega je postala med Slovenci silno osovražena. Avstrijske oblasti pa niso morda ponemčevale, marveč je značilno, da so prepuščale italijanskemu uradništvu v Vidmu, Čedadu, Tarčentu, Gemoni in Tolmezzu (Tumeč), da je na proizvodlj poitalijančevalo. Na domače slovensko prebivalstvo se niso prav nič ozirali. Tako na pr. je Avstrija uvedla pravilo, da mora vsak gospodar imeti svoj priimek; ker se prebivalstvo za ta ukaz ni veliko brigalo, so jim italijanski prefekti dali meni nič tebi nič laška imena. Tako je prišlo do tega, da so hišna imena v Reziiji in Beneški Sloveniji čisto slovenska, imena gospodarjev pa skoraj čisto italijanska. Za zgled naj služi kratek izpisek priimkov in hišnih imen v vasi Sv. Jurij v Reziiji: Barbani — Zdraž, Bortolotti — Kvartica,

Buttalo — Pec, Clemente — Polh, Gnotti — Urša, Longhino — Bizjak, Madotto — Lipa, Micello — Preslica, Bertol — Pušča, Turisan — Debenjak, Mrzocco — Bolac, Fabini — Brida, Copetti — Pielik, D'Avia — Pušča, Lega — Kos, Barbarini — Balotič, Chinese — Voglič, Clemente — Starac, Dedi — Jakončič, Filadoro — Rep, Madotto — Širokac, Buttalo — Bričac, Di Lenardo — Šupelj, Di Lenardo — Vidmar in enako.

Rezultat avstrijske uprave je bil ta, da so l. 1848 Slovenci bili navdušeni za osvoboditev Italije in so se udeležili revolucionarnega gibanja proti Avstriji. Pri bojih l. 1848 v Pontablu so se proti avstrijskemu vojaštvu odlikovali izborni rezijanski strelci. Prehod po Nadiži so domačini zgradili v Podbonescu. Kaplan Mušic v Tarčmunu (pozneje župnik v Šempetru) je zadrževal z oboroženimi kmeti prehod čez Livek. Ko so l. 1861 prvič proglasili enotno ustavo Italije, so goreli po Beneški Sloveniji v znamenje veselja kresovi. Ko je l. 1866 od 21. do 22. okt. prišlo do plebiscita, je v celi Reziji glasoval en sam gospodar za Avstrijo; po celi Furlaniji, vštevši Slovence, pa je za Italijo glasovalo 144.988 mož, za Avstrijo vsega skupaj 36. Avstrija je, kakor vselej, prepozno spoznala svojo zgodovinsko nalogo. Po plebiscitu šele je ponujala Italiji, naj ji odstopi slovenske krajine na Beneškem proti mnogo bogatejši pokrajini Valsugana na južnem Tirolskem. Seveda je Italija, ne radi ljubezni do Slovencev, odklonila to zahtevo, ker je uvidela, da bi Avstrija s posestjo Beneške Slovenije v Predalpah imela mogočno trdnjavo nad Benečansko ravnino.

(Dalje prih.)

Dr. Jos. C. Oblak:

Škrlatica

Naše Julijske Alpe, ki žal niso več čisto naše, to se pravi: niso več v isti državi, so po svoji formaciji in po položaju v marsičem podobne Tirolskim Dolomitom. Razmetane so v večje in manjše, bolj ali manj samostojne skupine, prav kakor Tirolski Dolomiti, le da so posamezni deli le-teh večji in višji. Tudi so usede med posameznimi gručami Dolomitov večje in širje, dočim se vidijo naše Julijske Alpe kolikor toliko sklenjene. Tako imamo skupino Razorsko in Prisojniško, Jalovsko-Mangrtsko, zdaj prav v Italiji Viš-Montaško, Kaninsko itd., južno pa Triglavsko in Bohinjski Kot; a tudi po teh teče danes italijansko-jugoslovanska meja, tako da ne moremo ne ene teh skupin imenovati popolnoma naše.

Samo ena skupina, pomaknjena s svojimi skalnatimi orjaki najbliže in najneposredneje v Gornjo Savsko dolino: Martuljska skupina, ta je čisto naša. Kakor razprostrt grandiozen šopek moli divne vršiče svojih skalnatih rož v zelenje Savske doline, kot krasen kontrast mirni, tihi rajdi onstran na koroško-kranjski meji... Kakor ogromna odprta pahljača se mi zdi, v katero režejo manjše in širše zareze Martuljski in Beli Potok s svojimi stranskimi grapami. Njihovi visoki grebeni z vsemi svojimi vršiči, ki rastejo v